

Pantuyuk M.P.

AXIOLOGICAL BASIS OF TEACHER'S PROFESSIOGRAM AS A SUBJECT OF EDUCATION
(HISTORICAL ASPECT)

The article deals with the axiological basis of teacher's professiogram as a subject of education in historical aspect and the nature and content of the axiological approach in preparing teachers to educational work. On the basis of studying the archival materials, publications in the contemporary press, textbooks and monographs of the scientists the main priorities of teacher's professiogram as a subject of education are analyzed. The dependent of teacher's professiogram formation on social order is represented. The human values in accordance with formation of teacher's professiogram and his training to the educational work are studied. The list of teaching skills which is a synthesis of many qualities of mind, emotions and the will of a person is defined. The main didactic, academic, perceptual, verbal, organizational and communicative skills and also the pedagogical imagination and the ability to the division of attention and so on are singled out. It is proved that the axiological basis of teacher's professiogram as a subject of education determine the main directions of training future teachers to the educational work, the most important of which are: the orientation on human values as the base of education; the account of priorities of civil society in the process of education as a guarantee of implementation of ideas of freedom and responsibility; national values as a warrant for the preservation of original and authentic Ukrainian educational tradition; personal values as a key to recognition of uniqueness of the personality of each child.

Key words: teacher's professiogram, values, education, national school.

УДК 371.214(09)(477.53)«19/20»

Біла Л.І.*

**ЗМІСТ НАВЧАЛЬНИХ ПРОГРАМ ПЕДАГОГІЧНИХ КУРСІВ ПОЛТАВСЬКОЇ
ГУБЕРНІЇ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)**

На основі аналізу історико-педагогічної літератури та архівних джерел автором з'ясовано, що у другій половині ХІХ ст. у Полтавській губернії було створено мережу навчальних закладів з підготовки вчителів початкової школи. Основною ланкою в підготовці вчителів стали педагогічні курси. У статті розкривається зміст навчальних програм педагогічних курсів, виділено основні методи та форми роботи, які застосовувалися в підготовці педагогічних кадрів, виявлено основні напрямки діяльності в роботі педагогічних курсів усіх типів на території Полтавської губернії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. На основі аналізу історико-педагогічної літератури визначено завдання, що ставилися перед педагогічними курсами всіх типів у підготовці вчителів початкової школи.

Ключові слова: зміст, навчальна програма, педагогічні курси, підготовка вчителів, Полтавська губернія.

Розбудова української незалежної держави, суспільно-політичне становище вимагають суттєвого реформування всіх галузей розвитку суспільства, зокрема системи освіти, головним завданням якої повинен стати пошук варіативних систем, інноваційних технологій і методик професійної підготовки педагогічних кадрів, що заклало б основу професійного світогляду майбутніх педагогів, їх ставлення до професії. Необхідність звернення до історико-педагогічної спадщини, вивчення здобутків, накопичених у системі підготовки та підвищення кваліфікації вчительських кадрів є необхідною умовою для успішного цілеспрямованого розвитку системи освіти в Україні.

Питанню удосконалення підготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів в історичному аспекті присвятили свої праці Л. Вовк, Н. Калініченко, В. Попова, І. Шумілова, М. Ярмаченко та інші. Проте особливості підготовки вчителів

* © Біла Л.І.

в регіональному аспекті розкрито недостатньо повно та потребують детального вивчення (на основі освітньої системи Полтавської губернії).

Мета статті – схарактеризувати типи та розкрити зміст навчальних програм, за якими працювали педагогічні курси Полтавської губернії кінця XIX – початку XX ст.

Освітні реформи 60-х рр. XIX ст. дали вагомий поштовх для розгортання в Російській імперії, зокрема на Полтавщині, широкої мережі початкових шкіл. Нові навчальні заклади початкової ланки освіти (початкові народні училища, міністерські школи та ін.) потребували професійно підготовленого вчителя. І саме тому у другій половині XIX ст. у Полтавській губернії створюється мережа навчальних закладів з підготовки вчителів початкової школи. З початку 70-х років XIX ст. при земських управах Полтавської губернії почали проводитися народні читання, відкривалися численні бібліотеки, було організовано один із перших з'їздів вчителів. Виникла низка закладів, що надавали педагогічну освіту вчителям початкової школи, – земські і приватні вчительські школи, вчительські семінарії, з 1897 р. – короткотермінові, одно- і дворічні педагогічні курси, які стали основною ланкою у роботі земських установ Полтавщини з підготовки вчительських кадрів для початкової школи.

Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчив, що оновлення навчальних програм педагогічних курсів відбувалося поступово. Спочатку забезпечувалася практично-методична підготовка (методичні курси), згодом почали збагачуватися зміст і форми роботи з підготовки вчителів початкової школи. Наприкінці XIX ст. почали діяти курси загальноосвітнього характеру, які згодом перетворилися на курси змішаного типу, що поєднали у своїх програмах предмети педагогічного та загальноосвітнього циклів. Проведення курсів цього типу передбачало два цикли роботи: перший містив предмети педагогічного та методичного характеру, також загальноосвітні гуманітарні предмети; другий містив психолого-педагогічні дисципліни та методики, а також загальноосвітні, природничі та суспільно-історичні предмети [4, с. 120].

Наприкінці XIX – початку XX ст. на території Полтавської губернії розпочали свою діяльність курси спеціального типу, які виникли у зв'язку зі збагаченням змісту освіти, появою нових предметів (гімнастика, ручна праця, краєзнавство тощо). У межах курсів спеціального типу організовувалися курси з українознавства, робота яких пов'язувалася з відродженням національних культурних традицій [4, с. 54].

Окремим типом курсів для вчителів початкової школи були церковні, які організовувалися Святійшим Синодом для малопідготовлених педагогів та осіб духовного сану, які працювали в школах, але не мали відповідної педагогічної підготовки. Особливу увагу приділяли церковного співу та методикам його викладання.

Наприкінці XIX – початку XX ст. набули поширення курси позашкільного типу для підготовки вчителів до роботи в позаурочний час з учнями, батьками та усім дорослим населенням і безпосередньо спрямовані на підвищення культурного рівня самих учителів. На курсах такого типу отримувалися знання і вміння з організації різних видів позакласної діяльності: створення бібліотек, хат-читалень, культурно-масових заходів (вечори, вистави), організація гуртків.

Аналіз історико-педагогічної літератури та архівних джерел дав змогу виділити типи педагогічних курсів, які діяли на території Полтавської губернії наприкінці XIX – початку XX ст.:

- методичні курси (знання та вміння для організації навчально-виховного процесу);
- загальноосвітні (методична підготовка, підвищення загальноосвітнього рівня вчителів);

- змішані (надання вчителям психолого-педагогічної, методичної, загальноосвітньої підготовки);
- позашкільні (підготовка до культурно-просвітницької роботи з учнями та дорослим населенням);
- церковні (підготовка до викладання предметів релігійного змісту);
- спеціальні (підготовка до викладання окремого предмета).

Активне розгортання українізації наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. в усіх сферах життя на території України, зокрема в Полтавській губернії, позначилося і на підготовці вчительських кадрів на педагогічних курсах. Зросла кількість книг, надрукованих українською мовою, виникла можливість влаштувати виставки українських підручників (граматика, читанка тощо).

У ході підготовки на педагогічних курсах учителі виявили бажання поглибити знання з історії України та мови, історії української літератури. Незважаючи на опір державних чиновників у навчальних планах педагогічних курсів з'явилися елементи української культури. Викладачі давали цікаві відомості з історії та культури України. У своїх лекціях з педагогіки та психології значне місце було відведено питанню про необхідність навчання в початкових школах рідною мовою, про виховання дітей на уроках і в позакласній роботі засобами народної поезії, історії, мистецтва, побуту [4, с. 117]. Усе більша кількість вчителів почала висловлювати думку, що освіта в Україні повинна бути українською, і всі сфери життя українців повинні українізуватися.

Проте необхідно зазначити, що до навчальної програми педагогічних курсів не було включено таких потрібних для викладання в українських школах предметів, як історія рідного краю, українська література та рідна мова. Лише 1917 року в роботу вчительських курсів почали вводитися предмети «Українознавство» та «Українська література» і в цей же час було проведено педагогічні курси спеціального типу з українознавства [6, с. 115]. Програма цього курсу включала в себе такі питання:

- мова як засіб культурного самовизначення;
- українська мова та її місце у сім'ї слов'янських мов;
- сучасне територіальне розповсюдження української мови;
- фонетичні та морфологічні особливості української мови;
- нарис української народної письмової та усної словесності;
- нарис української культури (релігія, побут, мистецтво, архітектура та ін.);
- історія просвіти на Україні (нарис історії народної школи);
- народна і літературна українська мова (мова Т. Шевченка);
- навчальна термінологія в українській мові;
- огляд навчально-педагогічної літератури з української мови та ін.

По закінченні навчання вчителям видавали відповідні посвідчення на право викладання української мови в початкових школах [4, с. 133].

Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. на території Полтавської губернії проводилася робота спеціалізованих педагогічних курсів українознавчого типу, підготовка на яких мала освітній та виховний напрямки:

- курси сприяли ознайомленню вчителів з величчю української мови;
- набуття теоретичних знань з історії та культури українського народу;
- формування методичних умінь виховання учнів засобами української мови;
- обізнаність з питань української художньої літератури.

Особливе значення в підготовці вчителів на педагогічних курсах змішаного типу початку ХХ ст. приділялося вивченню дисциплін психолого-педагогічного циклу. Огляд навчальних планів, програм і звітів про роботу курсів методичного, загальноосвітнього та змішаного типів свідчить, що психолого-педагогічна підготовка вчителів складала

суттєву частину курсової підготовки: педагогічна психологія – до 16-20 год., загальна психологія та психологія дитинства – до 16 год., загальна педагогіка, основні принципи загальної педагогіки – до 20-22 год.

Під час вивчення курсу «Основні принципи загальної педагогіки» викладачі знайомили вчителів з основами загальної педагогіки та експериментальної психології, прогресивними зарубіжними напрямками педагогіки, витоками, сучасним станом вітчизняної педагогіки тощо.

Під час вивчення курсу «Педагогіка та загальна педагогіка» окреслювалися основні завдання навчання та виховання учнів, розкривалися основи педології (на той час нової галузі педагогіки), аналізувався процес духовного розвитку дитини, її пам'яті, уяви, почуттів та ін. [2, с. 15]. Заняття з педагогіки мали виключно лекційний характер. Матеріали лекцій з історії педагогіки було побудовано на основі чинних в історико-педагогічній думці поглядів на ідеали виховання особистості, що в античності розумілося як гармонійне поєднання в людини духовних і тілесних сил, в епоху Відродження – як формування вільної та красивої людини [3, с. 25].

Під час вивчення курсу «Педагогічна психологія» особлива увага приділялася питанню гармонійного розвитку в дитини розуму, почуттів, волі. У межах вивчення предмета «Загальна педагогіка» загострювалася увага на впливі рухливих ігор дитини, виховуючого середовища, засобів природи на розвиток дитини [1, с. 15].

На курсах діяли бібліотеки та книжкові виставки, де можна було ознайомитися із психолого-педагогічною та методичною літературою як зарубіжних авторів (Монтессорі, Паулсен) так і вітчизняних (Вахтерев, Медведиков, Румянцев, Лазурський), яка рекомендувалася вчителям для самоосвіти та була корисна для роботи в початковій школі.

Важливу частку в підготовці вчителів початкової школи займали предмети суспільно-історичного та природничого циклів. Вивчення природничо-наукових і суспільно-історичних відомостей у літературно-мовленнєвому циклі сприяло розвитку здібностей сприймати різноманітні явища навколишнього світу, відчувати гармонію і цілісність природних явищ, бачити історичні події в цілісному контексті [4, с. 10].

Як самостійні дисципліни предмети природничого та суспільно-історичного циклів почали викладатися лише на початку ХХ ст. на курсах методичного та змішаного типів. За навчальним планом час на вивчення предметів таких циклів розподілявся таким чином: батьківщинознавство – 20 год., природознавство – 8-12 год., методика викладання природознавства – 6-8 год., загальна географія, геологія, астрономія – 18 год., російська історія – 18-22 год., історія місцевого краю – 6 год., економічна та культурна географія, ботаніка, зоологія – 20 год. та ін.

Під час вивчення предметів природничого циклу розглядалися питання впливу природничих ландшафтів на розвиток населення краю, місцеві особливості природи, мови та культури Полтавського регіону. Засвоєння предметів історичного циклу мало на меті не лише розгляд і вивчення основних історичних подій, а й пояснення причин і наслідків у контексті культурно-історичного розвитку Російської держави. Така постановка питань загострювала увагу слухачів, активізувала уяву, забезпечувала отримання цілісного, яскравого враження від викладеного матеріалу [4, с. 139]. Заняття мали переважно лекційний характер, де вчителі здобували ґрунтовні теоретичні знання про історичні події, природні явища, опановували методичні уміння для успішного викладання учням початкової школи здобутих на курсах знань.

Поглибити свої знання вчителі могли на практичних заняттях у формі показових і пробних уроків з природознавства і географії, лабораторних занять з цих предметів, де вчителі могли засвоїти уміння виготовляти наочність. За допомогою наочного

обладнання вчителів початкових класів могли б пояснювати учням глобальні природні явища тощо.

До програми педагогічних курсів методичного та церковного типів на початку ХХ ст. було введено предмет «Шкільна гігієна». На курсах загальноосвітнього та змішаного типів поряд із цією дисципліною викладалася дисципліна «Анатомія і фізіологія дитини». Метою цих навчальних курсів було спрямування навчально-виховного процесу початкової школи на гармонійний усебічний розвиток особистості учня, єдність фізичного та духовного виховання дітей. У ході викладання дисциплін вивчалися основи фізичного виховання учнів, в основі якого розглядалися такі питання: розвиток тілесних і духовних сил дитини; значення у шкільному курсі гімнастичних вправ та ігор; необхідність ознайомлення дітей з умовами, за яких людина може бути здоровою (охайність, активність рухів, праця; організація фізичного виховання дітей) [4, с. 138].

Проаналізувавши історико-педагогічну літературу кінця ХІХ – початку ХХ ст., можемо визначити завдання, які ставилися перед педагогічними курсами всіх типів у підготовці вчителів початкової школи:

- підвищення рівня освіченості вчителів з літератури та історії, набуття майстерного володіння мовленням, методичних умінь викладання предметів мовленнєвого циклу «Виразне читання», «Пояснювальне читання», «Народна та дитяча література» (курси методичного, загальноосвітнього, змішаного та позашкільного типів);
- ознайомлення та набуття теоретичних знань з історії та культури українського народу, засвоєння предметів українознавчого напрямку (курси спеціального типу);
- оволодіння науковими знаннями і вміннями з основ природознавства, краєзнавства, географії, історії під час вивчення предметів суспільно-історичного та природничого циклів (курси методичного, загальноосвітнього, змішаного, спеціального типів);
- оволодіння знаннями, які склали основу професійної підготовки вчителів у вивченні предметів психолого-педагогічного циклу «Педагогічна психологія», «Загальна педагогіка», «Загальна психологія та психологія дитини», розуміння сутності закономірностей та засобів розвитку особистості (курси методичного, загальноосвітнього та змішаного типів) [4, с. 145].

Формою контролю підготовки вчителів на педагогічних курсах різних типів були іспити, позитивним результатом яких було отримання посвідчення про закінчення курсів.

Проаналізувавши історико-педагогічну літературу, архівні документи щодо роботи курсів різних типів кінця ХІХ – початку ХХ ст., можемо виділити основні форми підготовки педагогічних кадрів для початкових шкіл – аудиторну, позааудиторну, педагогічну практику. Аудиторні форми представлені теоретичними заняттями (лекції, бесіди), практичними та індивідуальними заняттями. Позааудиторна робота з підготовки вчителів (виставки, концерти, екскурсії) сприяла розширенню світогляду, культурного рівня вчителів, розвитку творчих здібностей та професійно значущих якостей особистості. Педагогічна практика слухачів (показові уроки викладачів, пробні уроки слухачів у початковій школі) забезпечувала засвоєння вчителями різноманітних методик навчання і виховання учнів.

Методи, які застосовувалися в підготовці на педагогічних курсах, за джерелом набуття знань, умінь і навичок розподіляли на словені (розповідь, бесіда, пояснення, повідомлення, дискусія, діалог, коментування та ін.), наочні (ілюстрування, демонстрування тощо), практичні (вправи, ігри та ін.).

Якість підготовки вчителів забезпечувалася поєднанням форм і методів організації підготовки на педагогічних курсах кінця ХІХ – початку ХХ ст., що сприяло оволодінню педагогічними знаннями та вміннями, розвитку професійних та особистісних якостей учителів.

Таким чином, упродовж досліджуваного періоду активно відбувалося становлення теорії та практики професійної підготовки вчителів, яка передбачала набуття вчителем знань психолого-педагогічних і загальноосвітніх дисциплін, оволодіння практично-методичними вміннями викладання предметів, розвитку особистісних якостей педагога. Знання, здобуті вчителями на педагогічних курсах різних типів, сприяли розширенню світогляду, підвищенню культурного рівня, розвитку професійних якостей педагогів. Таким чином, можемо визначити напрямки діяльності в роботі педагогічних курсів усіх типів: практично-методичний, психолого-педагогічний, загальноосвітній, загально-культурний. Робота педагогічних курсів сприяла підвищенню грамотності як педагогів, так і всього населення, відродженню національних традицій. Отже, досвід підготовки вчителів на педагогічних курсах кінця ХІХ – початку ХХ ст. становить значний інтерес для подальших історико-педагогічних досліджень.

Література:

1. Дело относительно организации краткосрочных педагогических курсов для учителей городских и высших начальных училищ (1914 г.). – ГАХО, ф. 266, оп. 1, д. 873. – 34 л.
2. Отчет по летним учительским общеобразовательным и педагогическим курсам 1914 г. – Х., 1915. – 36 с.
3. Отчет по организации учительских общеобразовательных курсов в 1911 г. – Х., 1911. – 64 с.
4. Попова В. Л. Эстетична підготовка вчителів у діяльності педагогічних курсів Слобожанщини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): дис... канд. пед. наук / Л. В. Попова. – ХНПУ імені Г. С. Сковороди – Х., 2004. – 204 с.
5. Харьковские губернские ведомости. – 1898. – № 47.
6. Циркуляр директора народных училищ Харьковской губернии о введении реформы русского правописания. Список школ и переписка о личном составе учителей Богодуховского уезда (1917 г.) – ГАХО, ф. 306. оп. 1, д. 5, 210 л.

Белая Л.И.

СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНЫХ ПРОГРАММ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КУРСОВ ПОЛТАВСКОЙ ГУБЕРНИИ (КОНЕЦ ХІХ – НАЧАЛО ХХ ВВ.)

На основе анализа историко-педагогической литературы и архивных источников авторами выяснено, что во второй половине ХІХ ст. в Полтавской губернии была создана сеть учебных заведений для подготовки учителей начальной школы. Основным звеном в подготовке учителей стали педагогические курсы. В статье раскрывается содержание учебных программ педагогических курсов, выделены основные методы и формы работы, которые применялись при подготовке педагогических кадров, обнаружены основные направления деятельности в работе педагогических курсов всех типов на территории Полтавской губернии в конце ХІХ – начале ХХ ст. На основе анализа историко-педагогической литературы были определены задания, которые выдвигались перед педагогическими курсами всех типов в подготовке учителей начальной школы.

Ключевые слова: содержание, учебная программа, педагогические курсы, подготовка учителей, Полтавская губерния.

Bilay L..I.

PEDAGOGICAL COURSES CURRICULUM CONTENT OF POLTAVA PROVINCE
(END OF THE XIXTH – BEGINNING OF THE XXTH CENTURY)

Based on the analysis of historical – pedagogical literature and archival sources the author found that in the second half of the XIXth century a network of educational establishments was created to train primary school teachers in Poltava province. The main element in training teachers were teaching courses. The article reveals the content of the curriculum of teacher training courses and main methods and forms that were used in training teaching staff, main activities in the teaching courses of all types in Poltava province in the late XIXth – early XXth century. Based on the analysis of historical and pedagogical literature special tasks were identified that formed all types of educational courses to prepare primary school teachers. Active spreading of ukrainianization in the late XIXth – early XXth century significantly influenced teachers training of on the pedagogical courses. The libraries which were being actively opened on the territory of Ukraine, significantly increased the number of books and textbooks written in the Ukrainian language . Particular attention was paid by teachers on the issue of need for education in primary schools in native language , upbringing of children in the classroom and extracurricular activities by means of folk poetry , history, art, everyday life. In the given article the author highlights the main forms of training teachers for primary schools: classroom, extracurricular and pedagogical practice. In summary, the author stated that teacher training was provided by a combination of forms and methods of training on pedagogical courses in the late XIXth – early XXth century, which contributed to the acquisition of pedagogical knowledge and skills and development of professional and personal qualities of teachers as well.

Key words: content, curriculums, pedagogical courses, training teachers, Poltava region.

Рецензент: Слюсаренко Н.В.

УДК 37.017.92/93 (477) «18/19»

Єршова Л.М.*

**КОНФЛІКТ ВИХОВНИХ ІДЕАЛІВ У ЛИСТАХ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Пропонується аналіз теоретичних та емпіричних пошуків виховного ідеалу в листах педагогічного змісту інтелектуальної еліти України ХІХ – початку ХХ ст.

Досліджується природа конфлікту ідеалів, відрефлектованих представниками різних ідеологічних векторів розвитку українського суспільства.

Відстежуються педагогічні наслідки незбалансованості виховних намірів держави, духовних потреб інтелектуальної еліти і соціальних очікувань різних верств підросійської України зазначеного періоду.

Ключові слова: виховний ідеал, листи педагогічного змісту, конфлікт ідеалів, підросійська Україна.

Необхідність урахування історико-педагогічного досвіду формування в Україні виховного ідеалу вимагає розширення джерельної бази, малодослідженим компонентом якої є епістолярна спадщина інтелектуальної еліти України ХІХ – початку ХХ ст.

Епістолярії були предметом дослідження багатьох гуманітарних і суспільних наук: педагогіки (Л. Вовк, О. Губко, В. Дьоміна, Е. Днепров, Д. Мартиненко, Є. Пасічник, Л. Петренко, О. Сухомлинська), філософії (Л. Гусякова, П. Клакін, М. Каган), історії (В. Сметанін, І. Старовойтенко, Ю. Шаповал), лінгвістики, психолінгвістики, соціолінгвістики та психології (М. Білоус, С. Богдан, Е. Ветрова, О. Геращенко, Т. Дрідзе,

* © Єршова Л.М.